

Torsdag med THORS

26.7.84

Från Oravais där prof. Thors har sitt sommarviste kommer per ilbud veckans bidrag till den språkliga bildningen. Med tonvikt på tonfisken och ordet "gårds" internationella släktingar.

Professorn är mottaglig för frågesport också under semestern: brev kan adresseras till Hbl:s red. som vidarebefordrar.

En läsare undrar över det rätta uttalet av tonfisk, och jag antar att samma fråga kan bli aktuell för många fler. Det uttalas med långt o, alltså med samma ljud som i ordet skog. (Ordet tonfisk är lånat från det liktydiga tyska ordet Thunfisch – u i tyskan uttalas ju som o i svenskan.) – Man hör ibland uttalet "tånnfisk" hos oss, men det är påverkat av finskans tonnikala – ordet har inget att göra med viktbeteckningen ton "tånn". Tonfiskuttalats alltså med långt svenskt o-ljud.

Torsdags-Thors tackar för brevet och de vänliga hälsningar.

En annan läsare frågar om uttalet av tidsangivelser, t.ex. 19.30. – Det bör enligt mening uttalas med och (i vanligt tal-språk "å") mellan tidsorden, alltså "nitton och (eller 'å') trettio".

En tredje läsare ställer en fråga om härledningen av ordet valplats.

Valplats – som ju betyder "plats där en strid utkämpas" – innehåller det isländska ordet valr "de i striden fallna". Samma ord utgör förled i Valhalla, som är inlånat från den forntida isländskan och betecknade den plats där de döda hamnade efter en väl utförd kamp.

□

Till fornnordiskan kommer vi också genom en fjärde läsare. Han har fäst sig vid det gamla

namnet på Istanbul, Miklagård, på fornnordiska Miklagardr, och undrar vad gård betyder i det här sammanhanget. Det betyder "stor by, stad".

Två andra liknande ortsnamn, båda från det dåtida Gårdarrike (beteckning för Ryssland) är ju Holmgård (för Novgorod) och Könugård (för Kiev). Novgorod ("den nya staden") ja, det innehåller gorod, det nutida ryska ordet för "stad", och det är släkt med gård och det är också det gamla slaviska ordet för "stad", grad, som ännu är produktivt, dvs. fortsättningsvis används vid skapandet av nya stadsnamn. Som exempel kan nämnas det fornryska Tsargrad (= Miklagardr), där ju den östromerske kejsaren bodde, det helt nya namnet Volgograd samt Beograd "den vita staden" i Jugoslavien.

Ytterligare släktingar till vårt ord gård är engelskans garden, tyskans Garten, polskans ogród och latinets hortus; alla dessa har betydelsen "trädgård". Och i finskan finns kartano "herrgård".

Och en mycket gammal släkting till dessa är Gordion, där Alexander den store hade att göra med en viss knut!

□

Det ord som ligger till grund för denna synnerligen vidsträckt ordfamilj torde ha betytt "stör, käpp för en inhägnad". I vårt svenska ord gård(e)sgård har vi egentligen "tårta på tårta", för där förekommer ju vårt vanliga ord gård två gånger!

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

2.8.84

Finlandismerna frodas oberoende av årstid. Torsdags-Thors tar upp några i dag, och lovar att det problemet skall belysas även i fortsättningen. Mer sådant alltså är "på kommande" (en typisk finlandism, som vi inte bör använda, kom ihåg det!)

En läsare undrar över prepositionsbruket vid ord som anger festligheter: skall man säga (och skriva) t.ex. "konsert i stadshuset", "fest i ungdomsföreningshuset" osv.?

Mitt eget språkbruk är på. Jag talar således om "fest på ungdomslokalen", "konsert på stadshuset", således med samma preposition som i vanliga uttryck som på hotell, på bio, på teater. Språkbruket varierar emellertid i sådana fall.

Samma läsare känner förvåning inför den bekanta handboken "Ord för ord", då den sätter likhetstecken mellan orden led och grind. – För mig som också vuxit upp på landet är olikheten mellan grind (med gångjärn) och led mycket klar. Ett led är en mycket enkelt konstruerad genomgång (t.ex. genom en gärdesgård), med möjlighet att draga undan en tvärså eller ett par sådana, men utan gångjärn.

En annan läsare, bosatt i min sommarkommun, känner und-

ran inför ett språkbruk som nyligen synt i spalterna – och jag delar själv denna undran. Det talades om att något skedde eller utspelades längs hela dagen. Tydligt menas med uttrycket att "något skedde, utspelades hela dagen". Längs hela dagen återgår säkerligen på ett finskt uttryck som i tidningstexten alltså återgetts på ett osvenskt sätt.

Vissa finlandismer är allmänna i vårt språkbruk. På sin höjd kan de väcka uppseende, om de förekommer i tryck. Det kan bli dags att tala om några sådana finlandismer i en senare "spalt".

I dag skall uttrycket på kommande behandlas, vilket en läsare har påtalat. På kommande torde vara känt för de allra flesta hos oss. Det förekommer t.ex. i uttryck som "Nyval på kommande i höst" och "Nya böcker är på kommande". Finns det något uttryck som motsvarar på kommande? – Sådana är ordet aktuell och uttryck med snart inträffande och nära förestående. Man kan t.ex. säga "Nyval är aktuella i höst" eller "Nyval är nära förestående".

Slutligen kan det konstateras, att på kommande enbart är ett finlandssvenskt uttryck (däremot inte exv. "kommande tider", vilket är allmänt svenskt).

Carl-Eric Thors

Institutet för de inhemska språken
<http://www.sprakinstitutet.fi>